

## ศาสตราจารย์ เดือน บุนนาค กับตำราเศรษฐศาสตร์ยุคแรก\*

สมบูรณ์ ศิริประชัย

เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม 2525 ชุมชนวิชาการต้องสูญเสียอาจารย์ผู้สอนวิชาเศรษฐศาสตร์คนสำคัญไปอีกท่านหนึ่ง การสูญเสียครั้งนี้ยังความเศร้าสลดแก่ญาติพี่น้อง มิตรสหาย และลูกศิษย์ลูกหาเป็นอันมาก โดยที่ท่านผู้นี้มีส่วนบุกเบิกการสอนวิชาเศรษฐศาสตร์ในประเทศไทย ตั้งแต่ยุคสมัยที่ยังไม่สิ้นเสียงประณามว่าเป็นวิชาที่อาจสร้าง “ความร่ำรวยขึ้นในหมู่ประชาชน” บุคคลที่เรา กำลังกล่าวถึงนี้ ก็คือ ศาสตราจารย์เดือน บุนนาค คณบดีคนแรกของคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ศาสตราจารย์เดือน บุนนาค เกิดในครอบครัวขุนนาง เมื่อวันอังคารที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2448 ปีมะเส็ง ที่บ้านถนนเสริมสินคำ พระนคร ท่านเป็นบุตรพระยาประเสนจิตศิริพิสัย (ดัด บุนนาค) และคุณหญิงทรัพย์ จุลดุษย์ มีพี่น้องร่วมบิดาเดียวกัน 4 คน ตัวท่านเองเป็นบุตรชายคนโต ในวัยเด็ก ศาสตราจารย์เดือนเริ่มค้นการศึกษาที่โรงเรียนวัดราชบูรณะกับพระครูวินัยธร ในปี พ.ศ. 2454

พอปีต่อมา ศาสตราจารย์เดือนก็เรียนจบชั้นมัธยมปีที่ 1 ของโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ต่อมาในปี พ.ศ. 2459 จบชั้นมัธยมปีที่ 4 ของโรงเรียนอัสสัมชัญ พระนคร หลังจากนั้นบิดาได้ส่งท่านไปศึกษาต่อที่โรงเรียนลิเซ (Lycee) ณ เมืองเกรอนอบล (Grenoble) ประเทศฝรั่งเศส ขณะนั้นท่านมีอายุเพียง 17 ปี อีก 3 ปีต่อมาศาสตราจารย์เดือนก็สามารถสอบ Equivalence de Baccalaureat ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2468 ศาสตราจารย์เดือนเป็นผู้มีมานะมากต่อการเล่าเรียน ในปีเดียวกันนั้นท่านได้สมัครแผนก Faculte de Droit de l' Universite' de Grenoble ณ โรงเรียนกฎหมายแห่งนี้ท่านได้ใช้เวลา 4 ปี เพื่อรับปริญญา Licencie' en droit “Très bien” เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2471 ต่อมาท่านย้ายมาเรียนต่อที่โรงเรียนกฎหมาย มหาวิทยาลัยปารีสได้รับ Diplome d' Supérieure de

---

\* เป็นบทความที่ตีพิมพ์ในวารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 พ.ศ.2526

droit privé และ Diplôme d' Etudes Supérieure de Économie Politique ในเดือนพฤษภาคม 2472 ต่อมาในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2473 ศาสตราจารย์เดือน บุนนาค ก็ได้รับปริญญาเอก (Docteur en droit) จากมหาวิทยาลัยปารีส

ศาสตราจารย์เดือน บุนนาค เป็นคนที่เรียนหนังสือเก่งมาตั้งแต่เด็ก ท่านเองได้เล่าเรื่องนี้ไว้ในหนังสือท่านปรีดี : รัฐบุรุษอาวุโส ผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก ในหน้า 7 ไว้ว่า

“...ในจดหมายลงวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2468 ข้าพเจ้าขณะนั้นเรียนปีที่ 1 ของคณะนิติศาสตร์ ได้ให้คำมั่นต่อคุณพ่อของข้าพเจ้าว่า ‘ผมจะต้องเอาคะแนน (Assez bien) ดีพอใช้หรือ bien ดีให้ได้’ คะแนนนี้ในฝรั่งเศสเวลานี้อยู่สามคนเท่านั้นที่เคยได้ ปรีดี พนมยงค์ ถวิล อรรถยุติ และศุภวาร วารศิริ ข้าพเจ้า (ศาสตราจารย์เดือน) ต่อมาสอบได้ที่หนึ่งและได้เกียรตินิยมดีมาก (Tras-bien) ทั้งปีที่หนึ่ง ปีที่สอง และปีที่สาม...”

ศาสตราจารย์เดือน บุนนาค มิได้เป็นนักเศรษฐศาสตร์โดยอาชีพ ท่านได้รับการศึกษาทางด้านนิติศาสตร์มากกว่าด้านเศรษฐศาสตร์ แต่เพราะวิชาสังคมศาสตร์ในราว 50 ปีที่แล้วในประเทศฝรั่งเศส ยังมิได้แยกเป็นเอกเทศอย่างเด่นชัด เหมือนดังเช่นปัจจุบัน ศาสตราจารย์เดือนจึงได้มีโอกาสร่ำเรียนทั้งวิชากฎหมายและวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองควบคู่กันไป โดยมีวิชากฎหมายเป็นหลัก และวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นวิชาการ การศึกษาในแนวดังกล่าวย่อมมีส่วนไม่มากก็น้อยที่ทำให้ศาสตราจารย์เดือน และนักเรียนไทยในสมัยนั้น มีโลกทัศน์ที่กว้างไกล สามารถมองปัญหาได้ลึกซึ้งลุ่มลึก ทั้งยังมีส่วนช่วยขยายความเข้าใจต่อกลไกความสัมพันธ์ของระบบการเมือง กฎหมายและเศรษฐกิจอย่างกระจ่างชัด ศาสตราจารย์เดือนดูเหมือนจะมีคุณสมบัติเหล่านี้อย่างครบถ้วน

สิ่งที่เราพึงระลึกถึงศาสตราจารย์เดือนมิใช่เพียงเพราะท่านเป็นคนบดินคนแรกของคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หรือเพราะท่านเป็นคนสนิทชิดเชื้อของนายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสของไทย ทว่าศาสตราจารย์เดือนเป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่สอนในมหาวิทยาลัยของเมืองไทย เมื่อแรกเริ่มสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ในปี พ.ศ. 2477 ก็ได้มีการเปิดสอนวิชาเศรษฐศาสตร์ขึ้นในสมัยนั้น โดยศาสตราจารย์เดือนได้ร่วมกับศาสตราจารย์ เจ. เอฟ.

อัตเจสสันและดร. ตะเวทีกุล ประกอบคำบรรยายขึ้น ชื่อว่า **เศรษฐศาสตร์**<sup>1</sup> ถ้าเราอ่านตำราเหล่านี้ในเวลาปัจจุบัน เราอาจนึกว่า ตำรา หรือเอกสารประกอบคำบรรยายของศาสตราจารย์เดือนไม้ผู้นำสนใจนัก หรืออาจจะล้าหลังไปแล้วก็ได้ การตัดสินใจเช่นนี้โดยมิได้พิจารณาเงื่อนไขของเวลาทางประวัติศาสตร์ ย่อมเป็นสิ่งที่ยอมรับกันไม่ได้ ศาสตราจารย์เดือนเขียนตำราเหล่านั้นในยุคที่คนไทยจำนวนน้อยที่จะรู้เรื่องหรือเข้าใจสิ่งที่ท่านเขียน วิชาเศรษฐศาสตร์ก็เพิ่งจะเฟื่องฟูในประเทศไทยเมื่อ 20 ปีมานี้เท่านั้น ดังนั้น ข้อเขียนของท่านเมื่อ 50 ปีที่แล้วย่อมทันสมัยอย่างยิ่ง ก็เปรียบเหมือนหนังสือทรัพยากรศาสตร์ของพระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุญนาค) ที่ถูกสั่งห้ามพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2545 เพราะความนึกคิดทางเศรษฐศาสตร์ขัดกับหลักการปกครองบางประการในสมัยนั้น ดังที่ศาสตราจารย์เดือนเองก็ตระหนักดีถึงความจริงข้อนี้ ท่านเองได้อ้างมาตรา 104 แห่งกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 167 ซึ่งอยู่ในความผิดฐานขบถภายในราชอาณาจักรมาสนับสนุนความคิดของตน กฎหมายดังกล่าวสะท้อนถึงการมองวิชาเศรษฐศาสตร์ด้วยสายตาแห่งความมั่งร่ำอย่างแจ่มแจ้ง

“ผู้ใดกระทำการอย่างใดก็ตามทำลายลักษณะอักษร ฎาเอกสารตีพิมพ์...เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในรัฐบาล ทำให้เกิดความเกลียดชังระหว่างคนต่างชั้น...ตลอดจนการนัดหยุดงาน.....ปิดงานค้าง.....” เป็นความผิดในทางอาญา มีโทษทั้งจำคุกและปรับ (เดือน บุญนาค “ความเป็นมาของเศรษฐศาสตร์ จนมาตั้งเป็นคณะเศรษฐศาสตร์” **อนุสารเศรษฐศาสตร์ ฉบับต้อนรับเพื่อนใหม่ ปี 2508**, พระนคร : การพิมพ์พระนคร, 2508)

ศาสตราจารย์เดือนเองคงรู้สึกลำบากไม่น้อย ทั้งในด้านการรับรู้ของนักศึกษาสมัยนั้น ตลอดจนความรู้ของตน เพราะท่านมิได้สัมผัสวิชาเศรษฐศาสตร์โดยตรง หากแต่ใกล้ชิดโดยอ้อมมากกว่า ความยุ่งยากจึงมีมากถึงสองด้าน อย่างไรก็ตาม ศาสตราจารย์เดือนเองน่าจะได้รับการยกย่องในฐานะที่ท่านเป็นผู้ริเริ่มวางแนวทางการสอนเศรษฐศาสตร์ในปี พ.ศ. 2477 ภายหลังจากที่หลวงประดิษฐมนูธรรม เพียรพยายามแทรกวิชาเศรษฐศาสตร์ในวิชากฎหมายการปกครองในปี 2474 โดยให้ชื่อว่า “**การงานซึ่งฝ่ายปกครองกระทำ เพื่อส่งเสริมบำรุงฐานะและความเป็นอยู่ความสุขสมบูรณ์ของราษฎร**” (service des soins) หลวงประดิษฐมนูธรรม เขียนเรื่องเศรษฐศาสตร์จริงๆจำนวน 5 หน้า โดยให้อรรถาธิบายว่า เศรษฐศาสตร์สามารถแยกได้เป็น ประดิษฐกรรม

<sup>1</sup> ตำราเล่มนี้ได้สูญหายไปจากหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นานแล้ว

(product des richesses) ปรวัตรกรรม (circulation des richesses) วิกากรรม (repartition des richesses) และ โภคกรรม (consummation des richesses) ซึ่งเป็นการแบ่งเศรษฐศาสตร์ตามแนวของ จอห์น สจ๊วต มิลล์ (John Stuart Mill) นักเศรษฐศาสตร์นามอุโฆษชาวอังกฤษ

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองได้เปิดสอนวิชาเศรษฐศาสตร์อย่างเป็นทางการในปี 2477 โดยกำหนดเป็นวิชาบังคับที่นักศึกษาต้องเรียนรู้ ซึ่งขณะนั้นวิชาเศรษฐศาสตร์ที่ศาสตราจารย์เดือนอ้างถึงอยู่เสมอ ยึดถือตามแนวการศึกษาแบบฝรั่งเศส โดยเฉพาะศาสตราจารย์ Paul Reboud ซึ่งเขียนหนังสือ *Precis de l' Economic Politique* รวมทั้งศาสตราจารย์ Charles Gide ซึ่งแต่งหนังสือ *Course d' Economic Politique* หนังสือเหล่านี้โด่งดังมากในสมัยนั้น

ศาสตราจารย์เดือนคลุกคลีกับการสอนหนังสือระยะหนึ่ง ก็ต้องออกจากมหาวิทยาลัยไปรับใช้บ้านเมืองร่วมกับหลวงประดิษฐมนูธรรมโดยดำรงตำแหน่งทางการเมืองระดับสูงหลายยุคหลายสมัย (ดูภาคผนวก ข) ท่านหวนกลับมาเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยอีกครั้งเมื่อคณะทหารบก นำโดยจอมพลผิน ชุณหะวัณ ได้ทำการรัฐประหาร เมื่อเดือนพฤศจิกายน ปี พ.ศ. 2490 ดังจะเห็นได้จากคำบรรยายที่ได้รับการปรับปรุง ได้กระทำภายหลังปี พ.ศ. 2490 เป็นต้นมาเสียส่วนใหญ่ (ดูภาคผนวก ก)

ศาสตราจารย์เดือน บุณนาค เป็นนักวิชาการผู้ไม่เคยหยุดนิ่ง ท่านเป็นคนขยันอ่านหนังสือพอๆกับที่มีพลกำลังมหาศาลที่จะผลิตตำราใหม่ๆ เพื่อให้นักศึกษาทั้งนิติศาสตร์และเศรษฐศาสตร์ได้ใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่อยู่เสมอเมื่อมีโอกาส ความคิดของท่านไม่เคยหยุดนิ่งที่จะเฝ้าติดตามความก้าวหน้าของวิทยาการในซีกโลกตะวันตก และเฝ้ามองความหวังไขในวิถีทางการเติบโตสำหรับวงวิชาการเมืองไทย ข้อสังเกตนี้ยืนยันจากหลักฐานข้อเขียนของศาสตราจารย์เดือนเอง ในยุคต้นๆ ที่ท่านเพิ่งกลับมาจากประเทศฝรั่งเศสนั้นท่านได้รับอิทธิพลแนวความคิดและวิธีการมองปัญหาพื้นฐานทางเศรษฐกิจในแนวเก่าหรือที่เรียกว่าสำนักคลาสสิก (Classical Economics) สำนักเศรษฐศาสตร์ของจอห์น เมย์นาร์ด เคนส์ยังเพิ่งเริ่มต้นเท่านั้น ดังนั้นท่านจึงมิได้มีโอกาสเล่าเรียนทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ในแนวของเคนส์แต่ประการใด ย้อนหลังกลับไปอ่านงานเขียนของศาสตราจารย์เดือน จากตำรา**เศรษฐศาสตร์ภาคต้น** (2493) จะพบว่า เนื้อหาและแนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์เป็นแบบสมัยเก่า ยิ่งโดยเฉพาะองค์ประกอบของตำรานั้น ศาสตราจารย์เดือนแต่งโดยยึดถือกรอบแบบการเขียนกฎหมาย ตำราเล่มดังกล่าวสามารถแบ่งเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ ส่วนที่หนึ่งเป็น

บทที่มีขนาดสั้นมาก จำนวน 7 บท มีเพียง 40 หน้า ส่วนที่สอง จัดทำเป็นลักษณะหมวด และ บทต่างๆโดยที่เหลือส่วนใหญ่ราวๆ 250 หน้า เป็นการบรรยายถึงภาคประดิษฐกรรม ผู้เขียนไม่อาจสืบค้นได้ว่าเพราะเหตุใดศาสตราจารย์เดือนจึงแต่งตำราเพียงเศรษฐศาสตร์ภาคต้นเท่านั้น มิได้ก้าวข้ามไปสู่มหัศจรรย์ภาค หรือ ปัจฉิมภาคแต่อย่างใดทั้งที่ถ้าหากจะยึดถือการเขียนในแนวทางเช่นนี้ยังจะเหลือภาคปริวรรตกรรม ภาควิภาคกรรม และภาคภคกรรมถึงจะจบครบบริบูรณ์ ศาสตราจารย์เดือนยึดถือแนวนั้นจนถึงปี พ.ศ. 2502 ตำราเล่มนี้เป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย ดังปรากฏว่ามีการพิมพ์ครั้งสุดท้ายในปีพ.ศ.2502 เป็นครั้งที่ 5

วิชาเศรษฐศาสตร์อย่างเราที่เรียนกันในปัจจุบัน มีความรุ่งโรจน์จริงๆก็เมื่อภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เพราะหลังจากเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งยิ่งใหญ่ ( Great Depression ) ในปี พ.ศ. 2432 แล้ว เศรษฐศาสตร์ในแนวสำนักคลาสสิกก็ลดความขลังลงเป็นอันมาก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เข้าสู่ภาวะแห่งความตกต่ำไปด้วย ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เศรษฐศาสตร์แบบเคนส์ ( Keynesian Economics ) เริ่มเข้ามามีอิทธิพลในสถาบันอุดมศึกษา หลักสูตรสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์เริ่มมีการจำแนกออกเป็นเศรษฐศาสตร์มหภาค และเศรษฐศาสตร์จุลภาคโดยละทิ้งการจำแนกตามวิธีการดั้งเดิมศาสตราจารย์เดือนเริ่มสนใจศึกษาเศรษฐศาสตร์แนวใหม่นี้ด้วยตนเอง นับตั้งแต่ปี 2501 เป็นต้นมา โดยการอ่านหนังสือเศรษฐศาสตร์เบื้องต้นของศาสตราจารย์แซมมวลสัน ไม่มีใครทราบแน่ชัดว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้เกิดขึ้นได้อย่างไร แต่การเริ่มต้นศึกษาเศรษฐศาสตร์แนวใหม่ในยามที่อายุขัยล่วงเลยกว่า 50 ปีเช่นนี้ ย่อมเป็นประจักษ์พยานที่แสดงถึงความวิริยะอุตสาหะของศาสตราจารย์เดือนอย่างยิ่งยวด

นักศึกษาเศรษฐศาสตร์รุ่นทศวรรษ 2500 คงต้องรำลึกถึงศาสตราจารย์เดือนมากยิ่งขึ้น เพราะในระบายนั้นศาสตราจารย์เดือนได้ริเริ่มทำคำบรรยาย “หลักเศรษฐศาสตร์” หรือที่เราเข้าใจกันในปัจจุบันว่าเป็นหลักเศรษฐศาสตร์เบื้องต้นทั้งระดับจุลภาคและมหภาค โดยท่านได้ยึดถือแนวหนังสือเศรษฐศาสตร์เบื้องต้นของพอล เอ. แซมมวลสัน ( Paul A. Samuelson ) เป็นแบบฉบับ ผู้เขียนไม่อาจทราบได้ว่าท่านเองเปลี่ยนแนวความคิดการศึกษาจากแนวฝรั่งเศสมาสู่แนวของอเมริกันตั้งแต่เมื่อใด แต่สังเกตจากข้อเขียนสันนิษฐานว่าน่าจะเริ่มต้นในราวปี 2502 เพราะนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ดูเหมือนศาสตราจารย์แซมมวลสันจะเป็นบุคคลที่ศาสตราจารย์เดือนเฝ้าอ้างถึงบ่อยที่สุด โดยท่านลงทุนลงแรงแปลหนังสือเล่มนี้เอง เพื่อให้นักศึกษาไทยได้มีโอกาสสัมผัสกับ

ความคิดใหม่ๆ อย่างราบรื่นยิ่งขึ้น ท่านทุ่มเททำงานชิ้นนี้อยู่หลายปี และอาจถือเป็นงานที่ต้องใช้ความเพียรพยายามอย่างหนักชิ้นหนึ่ง

ความก้าวหน้าทางความคิดของศาสตราจารย์เดอน น่าจะเป็นเครื่องนำทางให้เราเป็นอย่างดี ท่านไม่เคยหยุดนิ่งที่จะติดตามให้ทันกับความก้าวหน้าของวิทยาการที่แปรเปลี่ยนตลอดเวลา ทว่าท่านยังพยายามแสดงให้เห็นว่าท่านเริ่มยอมรับว่าปัญหาเศรษฐกิจพื้นฐานไม่อาจใช้กำลังบางอย่างกดดันหรือปิดเป่าไปได้ แต่ที่จริงปัญหาพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจใดเศรษฐกิจหนึ่งอาจแก้ไขให้ดีขึ้นได้โดยอาศัยกลไกราคา การเข้าใจการทำงานของกลไกราคาอย่างถ่องแท้และพยายามประสานกับเครื่องมือและนโยบายอื่นๆ ที่จะช่วยทำให้กลไกราคาทำงานอย่างราบรื่น จะเป็นหนทางที่น่าเลือกทางหนึ่งเลยทีเดียว ดังที่ท่านได้แสดงปาฐกถาแก่นักเรียนนายร้อยชั้นปีที่ 5 เมื่อวันที่ 16 กันยายน 2502 ความตอนหนึ่งว่า

“ความที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมานั้นเป็นเรื่องหลัก เป็นเรื่องทฤษฎีหรืออุดมคติ แต่สิ่งที่เราเห็นๆ กันอยู่ทุกวันกลไกราคาก็ได้ใช้กันมาแต่โบราณ ปัญหาเศรษฐกิจก็ยังมีเสมอและดูมีมากในสมัยนี้ มากกว่าสมัยก่อน กลไกราคาก็ยังแก้ไขไม่ได้หมด กลไกราคาจึงมิเป็นเครื่องมือที่ล้ำสมัยไปแล้วหรือ สมควรทิ้งและหาเครื่องมือใหม่มาใช้แทนจะมีดีกว่าหรือ การพูดเช่นนั้น ถ้าเราคิดดูให้ซึ่งแล้ว เราจะเห็นว่าเป็นคำพูดที่เกิดจากความท้อแท้ ถ้าเราลองตั้งปัญหาถามเสียใหม่ว่า มีอะไรเล่าที่ดีไปกว่ากลไกแห่งราคาในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจแล้ว ดูซิว่าใครจะตอบว่าอะไร..... ดังนั้นเมื่อเราหาอะไรที่ไม่มีลักษณะบังคับมาใช้แทนกลไกราคาไม่ได้และเมื่อเรารู้กันอยู่ว่ากลไกราคานี้มีข้อบกพร่องอยู่ เราก็ควรแก้ไขข้อบกพร่องของกลไกราคากันเสีย อันที่จริงแล้วกลไกราคานี้ก็ได้ออกแก้ไขอยู่เสมอมาทุกคราวที่เกิดมีข้อบกพร่องขึ้นเช่นในเวลาสงคราม เราก็ได้มีการกำหนดราคา เราก็ได้มีการแบ่งปันส่วนสิ่งของใช้ เราก็ได้มีการเกณฑ์แรงคนและอื่นๆ สมัยนี้เราเร่งรัดเศรษฐกิจให้พัฒนาได้เร็ว เราจึงต้องมีการบังคับกันบ้าง แต่ลักษณะการบังคับของเรามีใช้เป็นลักษณะถาวร และก็ไม่ได้ทิ้งเรื่องกลไกราคา เราบังคับกันเพียงการปรับปรุงรูปการที่หันเหให้เข้าที่ ก็เหมือนกับนาฬิกาซึ่งต้องมีการชำระล้างปรับไม่ให้ช้าไม่เร็ว แล้วมันก็เดินให้เวลาแก่เราอย่างเที่ยงตรง” ( เดอน บุนนาค

“ปาฐกถาแก่นักเรียนนายร้อยชั้นปีที่ 5 เมื่อวันที่ 16 กันยายน 2502 ” **อนุสรณ์**  
**เศรษฐกิจศาสตร์ปี 2502** ม.ป.ท., 2502.)

ตามทัศนะของศาสตราจารย์เดียน คุณค่าแห่งความเป็นคนมิได้ขึ้นอยู่กับอุดมการณ์ทางการเมือง หรือทัศนะเกี่ยวกับเศรษฐกิจ หากแต่ขึ้นอยู่กับคุณธรรมบางประการ ดังที่ท่านเคยกล่าวว่า

“ท่านจะเป็นขวเป็นซ้าย ดิกเตเตอร์หรือไม่เป็นก็ตาม จะใช้สมญานามว่าโซเชี่ยล  
ลิสต์ สังคมเป็นใหญ่ ประชาธิปไตย ประชาชนเป็นใหญ่ แนวร่วมสันติ ผู้ใฝ่สงบหรือ  
อะไรอื่นก็ตามเถิด ขอให้ท่านเป็นคนทำงานจริง อย่าโกง อย่าโกหกก็แล้วกัน ”(เดือน  
บุญนาค ท่านปรีดี : รัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนเศรษฐกิจคนแรก พระนคร : เสริมวิทยา  
บรรณาการ, 2500)

## ภาคผนวก ก.

## ข้อเขียนของศาสตราจารย์เดือน บุนนาค ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477 – 2517

เดือน บุนนาค ไพโรจน์ ชัยนาม (2477). *คำนิยามกฎหมายรัฐธรรมนูญ. รวมกฎหมายการเลือกตั้ง*  
พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาสน์.

เดือน บุนนาค เจ.เอฟ. ฮัตเจสสัน, และทวี ตะเวทิกุล (2477). *เศรษฐศาสตร์*. พระนคร : โรงพิมพ์  
มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง.

เดือน บุนนาค (2478). *กฎหมายระหว่างประเทศพิสดาร : การสงคราม*. พระนคร : โรงพิมพ์  
มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง.

เดือน บุนนาค (2478). *กฎหมายรัฐธรรมนูญและกฎหมายการเลือกตั้งพิสดาร*. พระนคร :  
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง.

เดือน บุนนาค (2478). *การแยกอำนาจ*. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และ  
การเมือง.

เดือน บุนนาค (2493). *เศรษฐศาสตร์ภาคต้น*. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์.

เดือน บุนนาค (2495). *เศรษฐศาสตร์ภาคต้น*. (ตีพิมพ์ครั้งที่2). พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย  
ธรรมศาสตร์.

เดือน บุนนาค (2497). *เครือญาติสกุลบุนนาคลำดับแต่พระยาอิศรานุภาพ (เอี่ยม บุนนาค)*.  
พระนคร : โรงพิมพ์การพิมพ์พาณิชย์.

เดือน บุนนาค *เศรษฐศาสตร์ภาคต้น*. (ตีพิมพ์ครั้งที่3). พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย-  
ธรรมศาสตร์.

เดือน บุนนาค (2500). *ท่านปรีดีรัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก*. พระนคร :  
เสริมวิทย์บรรณาการ.



- เดือน บุญนา (2501). *คำสอนลักษณะวิชาเศรษฐิกิจยามสงคราม*. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- เดือน บุญนา (2501). *เงินตราและการธนาคาร*. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- เดือน บุญนา (2501). *ชาติสังคม*. พระนคร : เสริมวิทย์บรรณาการ.
- เดือน บุญนา (2501). *เศรษฐศาสตร์ปีที่2*. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เดือน บุญนา (2501). *เศรษฐศาสตร์ – ภาคต้น (ภาคผลิตภัณฑ์) (พิมพ์ครั้งที่4)* พระนคร : เสริมวิทย์บรรณาการ.
- เดือน บุญนา (2501). *หลักเศรษฐศาสตร์* พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- เดือน บุญนา (2502). *หลักเศรษฐศาสตร์*. (พิมพ์ครั้งที่2). พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เดือน บุญนา (2502). *เศรษฐศาสตร์ – ภาคต้น (พิมพ์ครั้งที่5)*. พระนคร : โรงพิมพ์กัณฑ์ประดิษฐ์.
- เดือน บุญนา (2504 - 2507). (แปล) *เศรษฐศาสตร์*. แปลจาก Paul A. Samuelson, Economics: An Introductory Analysis ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 4,5,6 และ 7 พระนคร: โรงพิมพ์กัณฑ์ประดิษฐ์.
- เดือน บุญนา (2507). *เศรษฐศาสตร์เบื้องต้น*. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เดือน บุญนา (2517). *ท่านปรีดีรัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก*. (พิมพ์ครั้งที่2) กรุงเทพฯ : สามัคคีธรรม.
- เดือน บุญนา *เศรษฐกิจทางทะเล*. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- เดือน บุญนา และไพโรจน์ ชัยนาม. *ระบบเผด็จการตามรัฐธรรมนูญ (โซเวียต-ฟาสซิสต์-เนชันแนล-โซเชี่ยลลิสม์)*. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

## ภาคผนวก ข

## การรับราชการและตำแหน่งหน้าที่ของศาสตราจารย์เดือน บุญนาค

|              |      |                                          |
|--------------|------|------------------------------------------|
| 2 พฤศจิกายน  | 2473 | ฝึกราชการศาลฎีกา กระทรวงยุติธรรม         |
| 16 ตุลาคม    | 2474 | ฝึกหัดวิธีพิจารณาพิพากษาคดีศาลพระราชอาญา |
| 1 กุมภาพันธ์ | 2474 | ผู้พิพากษา                               |
| 1 มิถุนายน   | 2475 | ผู้พิพากษาในกระทรวงยุติธรรม              |
| 2 มิถุนายน   | 2475 | รับราชการศาลพระราชอาญา                   |

เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ได้ร่วมจัดระเบียบราชการบริหารจาก สมบูรณาญาสิทธิราช มาเป็นระบบประชาธิปไตย โดยการปรับปรุงกระทรวงและข้าราชการร่วมในการจัดให้กรมร่างกฎหมาย มาเป็นคณะกรรมการกฤษฎีกา

|            |      |                                                                                                       |
|------------|------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 13 มกราคม  | 2476 | โอนจากกระทรวงยุติธรรมไปดำรงตำแหน่งเลขานุการ ชั้น 2 กรมร่างกฎหมายคณะรัฐมนตรี                           |
| 13 มกราคม  | 2477 | หัวหน้ากอง                                                                                            |
| 1 สิงหาคม  | 2477 | เลขาธิการคณะกรรมการกฤษฎีกา                                                                            |
| 17 กันยายน | 2488 | ลาออกจากเลขาธิการคณะกรรมการกฤษฎีกา                                                                    |
| 10 มีนาคม  | 2485 | รัฐมนตรี (ในคณะรัฐมนตรีคณะที่ 10 จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกฯ ครั้งที่ 2)                           |
| 2 กันยายน  | 2486 | รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (ในสมัยพลอากาศตรีกาพย์ เทวฤทธิพันธุ์ เป็นรัฐมนตรี)                |
| 1 สิงหาคม  | 2486 | ลาออกตามรัฐธรรมนูญ                                                                                    |
| 2 สิงหาคม  | 2478 | รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (ในคณะรัฐมนตรี คณะที่ 11 พันตรีควง อภัยวงศ์ เป็นนายกฯ ครั้งที่ 1) |

|             |      |                                                                                                                                                                                                           |
|-------------|------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 10 มกราคม   | 2488 | พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ไปดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์                                                                                                            |
| 13 สิงหาคม  | 2488 | รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์ (ในคณะรัฐมนตรี คณะที่ 12 นายทวี บุญยเกษตร เป็นนายกฯ)                                                                                                                     |
| 24 มีนาคม   | 2489 | รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (ในคณะรัฐมนตรี คณะที่ 15 นายปรีดิย์ พนมยงค์ เป็นนายกฯ ครั้งที่ 1)                                                                                                         |
| 11 มิถุนายน | 2489 | รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (ในคณะรัฐมนตรี คณะที่ 17 นายปรีดิย์ พนมยงค์ เป็นนายกฯ ครั้งที่ 3)                                                                                                         |
| 24 สิงหาคม  | 2489 | รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (ในคณะรัฐมนตรี คณะที่ 18 พลเรือตรีถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นนายกฯ ครั้งที่ 1)                                                                                            |
| 30 พฤษภาคม  | 2490 | รองนายกรัฐมนตรี (ในคณะรัฐมนตรี คณะที่ 19 พลเรือตรีถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นนายกฯ ครั้งที่ 2) และดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ จนถึงวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 |

ผลงานที่สำคัญระหว่างปี พ.ศ. 2485-2490 คือ ช่วยแก้ประกาศสงครามให้กลายเป็นโมฆะ

#### งานด้านรัฐสภา

|               |      |                                                                                                                                                 |
|---------------|------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 8 ตุลาคม      | 2478 | ได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท 2 จนถึงวันที่ 9 พฤษภาคม 2486                                                                       |
| 24 มกราคม     | 2489 | ได้มีพระราชกฤษฎีกาเรียกประชุมสมัยสามัญที่ประชุมได้เลือก พระยา มานวราชเสวี เป็นประธานสภา และได้เลือก นายเดือน บุนนาค เป็นรองประธานสภาผู้แทนราษฎร |
| 26 กุมภาพันธ์ | 2489 | ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมาธิการวิสามัญ เพื่อพิจารณาตั้งคายนารัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2475 และทำการร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2489                                  |

โดยบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2489 นี้ อำนาจนิตินบัญญัติกำหนดให้ มี 2 สภา คือ พุทธสภา กับสภาผู้แทนราษฎร ประกอบกันเป็นรัฐสภา ส่วนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท 2 นั้น ได้ยกเลิกไป

24 พฤษภาคม 2489 ได้รับแต่งตั้งเป็นพุทธสภา

#### งานด้านวิชาการ

- พ.ศ. 2475 เป็นอาจารย์พิเศษ สอนวิชาความรู้เบื้องต้นของกฎหมาย และกฎหมายฝรั่งเศส โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม
- พ.ศ. 2476 ร่วมในการก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองแทนโรงเรียนกฎหมาย และได้รับแต่งตั้งเป็นเลขาธิการ
- พ.ศ. 2496 ได้รับแต่งตั้งเป็นคณบดีคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี และคณบดี คณะเศรษฐศาสตร์คนแรก
- พ.ศ. 2503 เป็นศาสตราจารย์ชั้นพิเศษ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2501-2514
- พ.ศ. 2511 เป็นประธานร่างกฎหมาย กอง 4 คณะกรรมการกฤษฎีกา ถึง พ.ศ.2514